

Галина Наєнко (*Halyna Naienko*)

Київ, Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Лодзь, Лодзький університет

РУКОПИС МАТВІЯ ДЕСЯТОГО 1507 РОКУ: ДО ВИЗНАЧЕННЯ РУСЬКОЇ РЕДАКЦІЇ ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ¹

Manuscript of Matthew the Tenth, 1507: On The Determination of the Characteristics of the Rus'ian Recension of Old Church Slavonic

ABSTRACT: The manuscript of Matthew the Tenth (1507) is an Old Church Slavonic record which despite the interest of many scholars has yet to be adequately researched. The author discusses features of the Rus'ian recension of Church Slavonic viewed through the prism of the multilingualism within the Grand Duchy of Lithuania. The Church Slavonic basis of the text under consideration is influenced by the South Slavic orthography as promoted by Patriarch Euthymius of Tarnovo: the amanuensis uses new graphs, punctuation symbols and diacritics, as well as changes а>ѣ, ѣ>а etc. The influence of *prosta mova* is demonstrated at both the Ukrainian and Belarusian language levels, especially in the realm of orthography, including instances of specific spelling. All this is likely to show the amanuensis's dependency on the Rus'ian dialects (the new ѣ, the coalescence of і and у, the confusion of ѣ and ї, the dispalatalization of hushing (post-dental) consonants).

KEYWORDS: Church Slavonic, Rus'ian recension, multilingualism, *prosta mova*, Grand Duchy of Lithuania, the Anthologion of Matthew the Tenth.

Вступ

Рукопис, про який ітиметься, має кілька умовних назв: Супрасльський збірник 1507 року, Біблійний кодекс / Біблія Матвія Десятого. Це пам'ятка з теренів Великого князівства Литовського початку XVI ст., у її структурі виокремлюють тексти

¹ This article has been written under the research project financed by the National Science Centre (Narodowe Centrum Nauki, Rzeczpospolita Polska). Decision number: DEC-2020/39/G/HS2/01652. Publication co-financed from the Polish state budget under the program of the Minister of Education and Science called "National Program for the Development of Humanities" project no NPRH/DN/SP/0143/2023/12.

власне Біблії, типікон і мінею. Факсимільне видання рукопису супроводжене науковими дослідженнями, переважно зосередженими на особливостях Біблійного кодексу², проте друга й третя частини (типікон і мінея) поки що вивчені недостатньо.

Біографія особи переписувача, художні здобутки, роль і значення його діяльності здобулися на пильне прочитання. Дослідники поцінують Матвія Десятого як одного з найвидатніших діячів православної книжної культури Великого Князівства Литовського, адже він збагатив її як біблеїст, каліграф, автобіограф, музика, перший писар Супрасля, засновник супрасльського скрипторію, автор ідеї створення третьої (литовської) редакції Измарагду³.

Науковці відзначають неоднорідність його правопису й орфографії, припускаючи, що переписувач користувався джерелами болгарської, сербської й «змішаної» редакцій. Дослідження показують, що Матвій орієнтувався на правопис антиграфів, не вносячи змін, оскільки орфографією різних мовних ізводів уповні він не володів⁴.

Сергеюс Темчінас припустив, що перша частина, переписана в Вільні, відображає східнослов'янські першоджерела, а друга, створена вже в Супраслі, – південнослов'янські антиграфи⁵.

Мовну свідомість Матвія Десятого окреслюють як традиційну. До створення збірника він служив у віленській канцелярії й переписував документи **простою мовою**. Василій Калугін переконаний, що він вважав її некнижною й уникав вживати, наприклад, у *Пророцтвах*. Отож мову першої частини називають стандартною церковнослов'янською, як у текстах «русского» [так в оригіналі – Г. Н.] ізводу, вільну від білорусько-українських особливостей, поширених у «литовському» письменстві. Цими мовними настановами Матвій Десятий відрізнявся від Франциска Скорини й «русских» вихідців на взірць Андрія Курбського, які використовували **просту мову** в церковній літературі, а ближчий до Івана Федорова. За місцем створення його рукописи [в цьому разі *Книги пророків* – Г. Н.] – литовські, але за джерелами й книжною мовою – це пам'ятка спільної східнослов'янської писемності⁶. Тут ідеться власне про походження

² *Библия Матфея Десятого 1507 года. Из собрания Библиотеки Российской академии наук: в 2 т., т. 1: Факсимильное воспроизведение рукописи БАН, собр. И. И. Срезневского, II. 75 (24.4.28), подгот. изд. и исслед. А. А. Алексеев (отв. ред.), А. Е. Жуков, Ф. В. Панченко, Санкт-Петербург 2020; Библия Матфея Десятого 1507 года. Из собрания Библиотеки Российской академии наук: в 2 т., т. 2: Исследования и материалы, подгот. изд. и исслед. А. А. Алексеев (отв. ред.), А. Е. Жуков, Ф. В. Панченко, Санкт-Петербург 2020.*

³ С. Темчин, *Роль Матвея Десятого в православной культуре Великого Княжества Литовского*, „Latorisy Akademii Supraskiej” 2010, vol. 1: *Prawoslawni w dziejach Rzeczypospolitej*, s. 27-35.

⁴ А. Жуков, *Библия Матфея Десятого в историографии*, [в:] *Библия Матфея Десятого 1507 года. Т. 2. Исследования и материалы*, Санкт-Петербург 2020, с. 38-39.

⁵ С. Темчин, *Матвей Десятый и составление третьей (литовской) редакции Измарагда*, „Slavistica Vilnensis” 2009, vol. 54, № 2, с. 174.

⁶ В. Калугин, *Книги пророков в библейском кодексе 1502-1507 годов Матфея Десятого*, «Труды Отдела древнерусской литературы» 2021, т. 68, с. 166-167.

перепишувача, який у післямові вказав на свій родовід із Горопця Тверської губернії⁷.

Дослідники біблійного кодексу Матвія Десятого підкреслюють, що він був надзвичайно акуратним і грамотним писарем, адже пропуски й помилки виправляв або в самому тексті, або ж на берегах із виносними позначками кіновар'ю. Розбіжності в орфографії пов'язують із різночитаннями в антиграфах, церковнослов'янську ж мову визначають як чисту, що належить «русскому» ізводу⁸.

І нарешті, як впливає з біографічних відомостей, він звик писати канцелярським письмом, отож його автографи слід шукати поміж ділових документів XV-XVI ст.⁹

У 2024 році в Білостоцькому університеті розпочато проєкт *Supraski antologion liturgiczny Mateusza Dziesiątego z 1507 roku – opracowanie naukowe i przekład na język polski najstarszego liturgicznego rękopisu z Supraśla*, учасники якого мають амбітне завдання ввести текст до наукового обігу, визначивши його місце у польсько-русько-литовському культурному середовищі Супрасля XVI ст. Склад цієї частини рукопису детально описано, у його змісті виокремлено дві основні частини: типікон і мінею¹⁰.

Тут зосередимося на визначенні структурних ознак церковнослов'янської мови тієї частини *Супрасльського рукопису 1507 року*, що умовно називають *Антологіоном Матвія Десятого (AMD 1507)*. Це передбачатиме врахування мовної ситуації Супрасльщини (на межі XV-XVI ст.) та характеристику ознак кожної з мов, що надаються до реконструкції відповідно до графіко-орфографічних та фонетико-фонологічних особливостей тексту. Для цього дослідження використано підготовлені до публікації аркуші з розділу типікону 407A-424 B, для порівняння – автобіографічну післямову на аркушах 476 B-477 B. Відповідно до нашої гіпотези це дасть змогу окреслити ознаки руської редакції церковнослов'янської мови¹¹, можливо, вказати на походження джерел, які копіював Матвій Десятый, евентуально – на його мовну особистість.

⁷ А. Жуков, *Послесловие Библии Матфея Десятого: опыт историко-литературного исследования*, «Novogardia» 2020, № 3, с. 57-71.

⁸ А. Жуков, *Библия Матфея Десятого...*, с. 38-39.

⁹ А. Жуков, *«Библиейские книги» Матфея Десятого в контексте общественно-политической и религиозной жизни Великого княжества Литовского на рубеже XV-XVI вв.*, [в:] *Каптеревские чтения – 16*, Серпухов – Москва, 2018, с. 67-68; А. Жуков, *Послесловие Библии Матфея Десятого...*, с. 61-62.

¹⁰ M. Ławreszuk, *Spis zawartości „Antologionu Mateusza Dziesiątego” – supraskiego rękopisu Mateusza Dziesiątego z 1507 roku: Biblioteka RAN St-Petersburg nr kat. 24.4.28. Sygn. BAN, zbiór Srezniewskiego, II.75.*, [w:] <https://doi.org/10.18150/WNSY7S> (14.07.2025).

¹¹ Хоча у славистиці розмежовують поняття *редакція тексту* та *ізвод мови*, тут зберігаємо традиційну для україністики синонімію термінів *ізвод / редакція церковнослов'янської мови*.

Методологічні засади

Щонайперше слід враховувати ідею автономності писемного книжного узусу, сформованого не так впливом протографа, як тим корпусом прочитаних текстів, що визначили мовний досвід писаря. Інакше кажучи, текстологічні розшуки, звісно, увиразнюють внесок переписувача, але найбільш інформативними є відхилення, «аномалії» від узусу, що можуть вказувати на взаємодію з певним регіональним ідіомом¹².

По-друге, розвиток писемної культури на східнослов'янських землях XIV-XV століть визначався явищем «другого південнослов'янського впливу», що його окреслюють як багатокомпонентний процес із такими складниками: збільшення корпусу текстів за рахунок нових перекладів і редакцій, зміни в мові й орфографії під впливом південнослов'янських взірців, поширення нового почерку – півуставу, нових знаків пунктуації, зміни в оформленні й орнаментиці текстів, стилістичні новації тощо¹³. Водночас рукопис Матвія Десятого слід розглядати в контексті взаємодії «другого південнослов'янського впливу» з тенденцією відродження місцевої традиції, закоріненої в Київській Русі¹⁴.

Нарешті, пам'ятка, з'явившись у багатомовному ландшафті ВКЛ, може бути вдячним матеріалом для його реконструкції. Мовознавці встановили перелік етносів, що населяли цю державу, відтворили суспільну ієрархію вживаних у ній мов, визначили їх контакти й функції¹⁵. Літургійна мова рукопису відображає взаємодію таких мов.

¹² В. Кривко, *Орфографія рукописи как свидетель текстологической преемственности*, «Труды Института русского языка им. В. В. Виноградова» 2016, вып. 9: *История русского языка и культуры. Памяти В. М. Живова*, с. 125-126.

¹³ М. Гальченко, *Книжная культура. Книгописание. Надписи на иконах Древней Руси: Избранные работы*, Москва – Санкт-Петербург 2001, с. 325-326; А. Турилов, *Межславянские культурные связи эпохи Средневековья и источниковедение истории и культуры славян: Этюды и характеристики*, Москва 2012, с. 519; Л. Гнатенко, *Палеографічно-орфографічна атрибуція української кириличної рукописної книги: уставні та півуставні кодекси кінця XIII – початку XVII ст.*, Київ 2016, с. 54.

¹⁴ А. Турилов, *Межславянские культурные связи...*, с. 530.

¹⁵ V. Ivanov, P. Dini, *Languages/ Writings/ Religions/ Cultures in the Great Duchy of Lithuania and Neighbouring Areas in 14-17th Centuries (Sociological Situation/Polyglossia)*, [in:] *Res Baltica*, Pisa 2001, pp. 199-203; B. Wiemer, *Dialect and language contacts on the territory of the Grand Duchy of Lithuania from the 15th century until 1939*, [in:] *Aspects of Multilingualism in European Language History*, Amsterdam 2003, pp. 105-143; A. Danylenko, *A missing chain? On the sociolinguistics of the Grand Duchy of Lithuania*, «Acta Baltico-Slavica» 2017, № 41, pp. 31-57; S. Temčinas, *Języki kultury ruskiej w Pierwszej Rzeczypospolitej*, [w:] *Między Wschodem a Zachodem: Prawosławie i unia*, red. M. Kuczyńska, (seria: *Kultura Pierwszej Rzeczypospolitej w dialogu z Europą: hermeneutyka wartości*, t. 11), Warszawa 2017, s. 81-120 та ін.

Церковнослов'янська мова

У середньому періоді (XIV-XV ст.) церковнослов'янська мова, хоча й зазнавала централізації та уніфікації відповідно до Євтимієвої реформи, все ж існувала в кількох редакціях.

Автори авторитетних довідників поряд із болгарською, сербською, «русською» для цього часу визначають також існування **українсько-білоруської редакції**¹⁶.

Якщо відносно XI-XIV століть вживання термінів із глотонімами – назвами національних мов належить до питань контroversивних і дискусійних¹⁷, то щодо періоду кінця XVI-XVIII ст., а особливо з II половини XVII століть, коли території сучасних України й Білорусі стали інтелектуальними центрами східного слов'янства завдяки розвитку шкільництва й книгодрукування, більш послідовно використовують термін **українська редакція церковнослов'янської мови**¹⁸. В англійській літературі вживається термін *Rus'ian Church Slavonic*, що найточніше передає поняття про **руську редакцію** церковнослов'янської мови, вживаної на території Супрасльщини періоду зламу XV-XVI століть. Для характеристики цієї редакції визначальним є проникнення елементів **простої мови**¹⁹. Додамо, що в російському мовознавстві досі функціонує термін **западно-руський извод**²⁰. Як відомо, він пов'язаний із інерційною назвою **западно-руський язык**, що теж не має загальноприйнятого тлумачення (бо ж у мовознавстві XIX-XX століть, завдяки авторитету праць Євтимія Карського так називали **білоруську мову**), пор. також **південно-західноруська редакція**²¹.

Усна руська (проста) мова

Питання історії вивчення й вибору термінів-назв усної й книжної мов, що має вагомий здобутки у славістиці²², тут залишимо без обговорення. **Руська (проста)** – це те мовлення **руського (східнослов'янського)** населення, що разом із елементами церковнослов'янської й польської мов стало основою писемної кан-

¹⁶ А. Супрун, А. Молдован, *Старославянский и церковнославянский язык*, [в:] *Языки мира: Славянские языки*, Санкт-Петербург 2017, с. 46-47.

¹⁷ J. Getka, V. Moisiienko, *Na początku było Słowo... Od standardu mówionego do normy literackiej (Zarys genezy ukraińskiego języka literackiego)*, Warszawa 2024.

¹⁸ M. Moser, *Middle Ruthenian*, [in:] *Encyclopedia of Slavic Languages and Linguistics Online*, [in:] <https://referenceworks.brill.com/display/entries/ESLO/COM-032436.xml> (14.07.2025).

¹⁹ В. Иванов, *Славянские диалекты в соотношении с другими языками Великого Княжества Литовского*, [в:] *Славянское языкознание: XIII международный съезд славистов*, Люблина, 2003 г., Москва 2003, с. 258-288.

²⁰ В. Иванов, *Славянские диалекты...*

²¹ S. Temčinas, *Języki kultury ruskiej...*, s. 94.

²² А. Danylenko, *On the Name(s) of the Prostaja Mova in the Polish-Lithuanian Commonwealth*, «Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae» 2006, vol. 51, № 1-2, p. 97-121; Е. Смирнова, *Евангелие Василия Тяпинского. К реконструкции глагольной системы «простой мовы»*, Москва 2024, с. 17-30.

целярської мови ВКЛ²³. Діалектну основу **простої мови** визначають як своєрідну «мішанку» білоруських і українських говірок, спираючись при цьому на уявлення про білорусько-українську етномовну спільність, що «охоплювала північний український та південно-західний білоруський діалектний ареали й була зумовлена особливостями заселення майбутнього білоруського етномовного простору»²⁴. Фактично йдеться лише про реконструкцію цього мовлення на основі окремо взятого тексту, зі змінним / нестійким домінуванням або білоруських, або українських ознак на тлі спільних діалектних рис²⁵.

Книжна руська мова, або проста мова

Цей ідіом теж інколи позначають тим самим терміном **западнорусский язык**. В'ячеслав Іванов називав її різновидом східнослов'янських койне на кшталт **давньоруської мови**, підкреслюючи в такий спосіб ідею успадкування й розвитку її ділового стилю діловою писемністю ВКЛ²⁶.

В українському мовознавстві переважно визначають її як **староукраїнську**, особливо підкреслюючи північно-український діалектний компонент²⁷. З певним перебільшенням пов'язане визначення її високого статусу з націєтворчими процесами²⁸, а навіть вживання терміна **державна мова**, хоча за сферою вжитку це спочатку була мова канцелярська²⁹. Лінгвісти мають розмаїті погляди на **руську, просту мову**, залучаючи її до відповідних етапів розвитку української літературної та / або білоруської літературної мов, або навпаки, відмовляючи їй у ролі попередниці сучасних літературних мов³⁰, компромісно пропонують виокремлювати **староукраїнський і старобілоруський** варіанти, відшукують її діалектні первні й етнічну приналежність. В узагальнювальних дослідженнях останніх років запропоновано не розрізняти **руську й просту мову** як назви окремих ідіомів, оскільки їхня граматична основа (зокрема дієслівна словозміна) виявляється тотожною незалежно від ділового чи конфесійного характеру пам'ятки³¹.

²³ В. Іванов, *Славянские диалекты...*

²⁴ Г. Півторак, «Руська» канцелярська мова у Великому Князівстві Литовському: формування, державний статус, діалектні впливи, «Мовознавство» 2022, № 1, с. 5.

²⁵ В. Мойсієнко, *Этноязыковая принадлежность «русской мовы» во времена Великого Княжества Литовского и Речи Посполитой*, «Славяноведение» 2007, № 5, с. 61-80.

²⁶ В. Іванов, *Славянские диалекты...*, Г. Півторак, «Руська» канцелярська мова..., с. 10.

²⁷ В. Мойсієнко, *Північноукраїнське наріччя: окресленість у просторі й часі*, [в:] *Український глотогенез: Матеріали Міжнародної наукової конференції*, Житомир 2015, с. 145-166.

²⁸ І. Фаріон, *Суспільний статус староукраїнської (руської) мови у XIV-XVII століттях: мовна свідомість, мовна дійсність, мовна перспектива*, Львів 2015.

²⁹ Г. Наснко, *Історія мови vs соціолінгвістика: зі спостережень за термінами*, [в:] *Науковий доробок В. В. Німчука і формування сучасних історико-лінгвістичних знань*, Ужгород 2025, с. 13-27.

³⁰ М. Moser, *Middle Ruthenian...*

³¹ Е. Смирнова, *Евангелие Василия Тяпинского...*, с. 28.

Потужним був вплив польської мови, особливо в період після унії, адже запозичення з неї до українських і білоруських діалектів фіксуються споконвіку³².

Враховуючи й полісемічність терміна в сучасній лінгвістиці, і той факт, що лінгвонім **руський** (*Rus'ian*), вживаний у польсько-литовській державі, не завжди відрізняють від форми **руський** (*Russian*), (пор. твердження «Начало русского [sic! – Г.Н.] книгопечатания на Украине связано с Иваном Федоровым»³³), мусимо уважніше придивитися до його вживання в самому тексті AMD 1507.

Матвій Десятый принагідно наводить приклади термінів із різних мов (нагадаємо, що текст переписаний з інших джерел). Наприклад, це тлумачення назви місяця вересня: Се(н), гле(т) гре(ч)ски: *рѸски (ж) рюи(н)*: а еуреиски, тишри: а маке(до)нски(й) зигw(с): а еллінський(й) оупервесетеи: а египетський(й) өассёөһ (AMD 1507, 419 А). У змісті київського видання Антологіону 1619 року відповідний розділ має такий заголовок: М(С)ЦЬ Септѣмврїе. Сїрѣчь, Сед(м)ый. Рекóмый, вресень. *по дрѣвни(х) же. Роуень.* (А 1619, 11). *Рюень* – < *р'ицьль* 'вересень' (від *рюти* 'ревіти', місяць, коли відбувається ревіння, парування в диких копитних тварин), у різних графіко-фонетичних варіантах назва засвідчена зокрема в Галицькому євангелії 1144 р.³⁴ Як впливає із цих тлумачень, вживання терміна **руски** в оригіналі AMD 1507 відсилає до київської писемної традиції, що виявляється суголосним висновку дослідників історії літургійної мови ВКЛ. Александер Наумов наголошує: при вивченні православної богослужбової традиції польсько-литовських земель у період з XIV до XVII ст. старокиївські елементи розглядають як відправну точку. Проте при цьому стара київська традиція не була основним чи єдиним складником православ'я польсько-литовської держави, бо воно взаємодіяло з балканськими літургічними компонентами, з традиціями Молдавського князівства, Святої Гори Афонської і самого Царгорода³⁵.

Методи порівняльно-історичного аналізу дають змогу розмежувати в тканині рукопису ознаки **церковнослов'янської й простої мов**.

Церковнослов'янська основа тексту

Практика копіста Матвія Десятого припадає на 1470-і – першу половину XVI століття, період, якому притаманні переважання середньоболгарських орфографічних норм³⁶. До таких зараховують вживання специфічних графем і знаків³⁷:

³² В. Иванов, *Славянские диалекты...*

³³ Е. Смирнова, *Евангелие Василия Тяпинского...*, с. 8.

³⁴ В. Німчук, *Давньоруська спадщина в українській мові*, Київ 1992, с. 56-57.

³⁵ А. Наумов, *Особенности на местната богослужбена традиция в православната книжнина на полско-литовската държава*, «Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“». Центр за славяно-византийски проучвания “Иван Дуйчев”» 2011, т. 96 (15), с. 194.

³⁶ А. Турилов, *Межславянские культурные связи...*, с. 530.

³⁷ М. Гальченко, *Книжная культура...*, с. 325-328.

- графеми *s*: *свѣрь* (AMD 1507, 407 А); *по(д) носѣ* (408 А);
- накреслення літери *ы* із *ь*, а не з *ѣ*: *стѣми*, *пасхы* (410 В);
- знаку пунктуації коми : *и тако изше(д)*, *Ѹдарѣ(т) желѣзное* (412 В);
- літери *ї* перед голосними: *писаніе(м) сіа пріемле(м)* (407 А);
- літери *ь* в кінці слів після твердих приголосних: *отрокѣ* (409 В);
- з-поміж акцентних знаків вживано кендему: *грѣшинѣ* (407 В); *по велиїѣ мл(с)ті твоє* (408 А); оксיו: *Главізны* (409 А), камору: *оуказъ*, *в томѣ* (409 А);
- відтворено знак паєрка: *в мори*, *жителствоуеши*, *в неи(ж)* (408 А).

У досліджуваному уривку цілковиту перевагу мають неповноголосні рефлексії сполук **tort*, **tolt*, **tert*, **telt*: *хранити*, *прѣдатно*, *помрачи(т)са*, *сла(д)чашиа*, *длани* (407 А), *срѣ(д)*, *прѣ(д)* (407 В), *и о прѣ(д)праз(д)ньствѣ*, *прѣ(д)стоаніе*, *гра(д)у і странѣ*, *не прѣзри*, *сѣхранитиса граду* (408 А), *сла(д)чашиа* (407 А), *главою* (412 В) та ін.

У префіксі на місці *ѣ* часто трапляється *е*, при цьому не завжди специфічний східнослов'янський рефлекс фіксуємо в ненаголошеній позиції: *предавши(х) нам*, *пребывати*, *жребіи* (407 А), *преступити или преити* (407 В). За спостереженнями Юрія Шевельова, такі написання, що фіксуються вже з XI ст., не були ані церковнослов'янськими, ані місцевими, скоріше відображали вимову болгарського **ě*³⁸, для XIV-XV ст. це фактично нова північно-східна норма³⁹.

Метатеза початкових сполук **ort*>*ra*, **olt*>*la* засвідчена послідовно: *ра(б)*, *раз(д)рѣше(н)е* (408 В), *ра(з)сла(б)* (410 А), *растлѣваема*, *работ(т)* (407 А).

Південнослов'янські рефлексії праслов'янських сполук **tj*, **dj* превалують: *сѣци(м)* (407 А), *свѣцини(к)*, *суцѣ* (411 А), *Ѹтворѣденѣ*, *осжж(д)еніа*, *надеж(д)е* (411 В), *нѣж(д)а* (407 В), *захож(д)еніа* (410 В). Форми на зразок *одежою* (420 А) трапляються поодинокі.

Не завжди дотримано позначення м'якості шиплячих *човѣствомѣ* (407 В), *Оплѣчюци(х)са*, *ношо* (408 В), а проте *суцѣ* йому (411 А).

Збережено початкове *є*: *Єдіна*, *єдїнѣ* (407 В), *Єдїнадесяти(х)* (410 А), *єдїноро(д)ны(и)*, *єдїнѣ* (412 В), *єдїносуцнѣй* (412 В). Інколи початковий *є* нагадує про фонетичні норми польської мови, а водночас – й українські діалектні форми: *єдна* (412 В).

Впливом південнослов'янських джерел зумовлене послідовне написання ерів у позиції після сонорних: *тврѣдостію*, *о прѣвы(х)* (407 А), *по прѣвои*, *не умлѣчи(м)*, *сврѣшївшї*, *о дрѣжавѣ*, *прѣвоѣбра(з)нѣ*, *ѡврѣжено* (407 В), *скрѣби* (408 В).

За цією ж традицією вживання поствокального *а* замість *ѣ*: *братіа моа*, *стоаніа* (407 В).

Південнослов'янським орфографічним явищем є написання *ѣ* на місці *ѣ*: *ї вѣкомѣ* (408 А), *вѣко* (408 А, 412 А), *прѣмо* (411 А), *ударѣ(т)*, *кашлѣти*, *вѣ вѣску су(б)*, *оставлѣть(с)* (419 В), *прїсѣвѣкуплѣемѣ(ж)* (415 А), *Помѣну* (420

³⁸ Ю. Шевельов, *Історична фонологія української мови*, Харків 2002, с. 258.

³⁹ V. Knoll, *Changes in the Church Slavonic in the 14th-15th Centuries*, „Slavia” 2019, т. 88, номер 3, р. 269-270.

А), *помѣни на(с) гѣ* (415 А), *помѣнуе(т)* (417 В), але тут же *помінае(т)* (417 В), *помѣнь* (417 В), *оставлѣти* (417 А).

Аналізуючи випадкові давньоукраїнські написання *ѣ* на місці 'а, Ю. Шевельов зауважив, що вони «являють собою механічну кириличну транслітерацію з глаголиці, що посідала лише одну букву на позначення чи то *ѣ*, чи то 'а»⁴⁰. Певно, що до таких написань можемо віднести форми у займеннику *всѣкъ*, бо ж вони засвідчені ще в старослов'янських пам'ятках (СС, 163). Ю. Шевельов вважав, що в джерелах пізнішого часу, напевно, їх слід розглядати на тлі вимови *ѣ* як *e* (проте це стосується лише ненаголошеної позиції, так само як і вимови *ѣ* у ненаголошеній позиції як *e*). Але більш імовірно, розмірковував він, що на такі написання [в українських рукописах – Г.Н.] впливав або болгарський правопис, оскільки в тодішній болгарській мові **ѣ* реалізувалося як 'а, або ж діалектний переголос *a > e*, який напевно припадає на XV-XVI століття. Напевно, написання *ѣ* на місці 'а відбиває злиття цього переголосу з рефlekсами **ѣ* (< *ѣ*, *e*), бо ж найближчими хронологічно написаннями є форми на кшталт *дѣкую*, *всѣкую* в Пересопницькому євангелії 1561 р⁴¹. У випадку AMD 1507 ця орфограма беззаперечно вказує на південнослов'янські антиграфи⁴².

При цьому етимологічні написання також фіксуємо: *Покашлати(ж)* (AMD 1507, 407 В), *вса(к) гнѣв* (408 А).

Водночас у правописі помітні фіксації певних ознак східнослов'янських мов, що визначали специфіку київської (власне української) редакції церковнослов'янської мови.

До таких віднесемо непослідовне вживання юсів, зокрема плутання літер *ж*, *у*, *оу*: *и(ж) дрѣ(з) дрѣга прѣдатно* (407 А), *сіаю(т)*, *прибѣгнѣти*, *тысѣць* (411 В), *въ другу* (413 В).

Це спорадичне вживання східнослов'янських лексем із рефlekсами явищ на кшталт початкового *о* на місці **је*: *почінае(т)са ѡсень* (423 А).

Орфографічною нормою цього періоду є написання, що вказують на втрату слабких зредукованих і вокалізацію сильних. При цьому звичним є і поплутання ерів: *в недѣльныхъ оутрѣнахъ – о оутрѣнеи* (409 А), і прояснення в сильних позиціях: *Се со(н)* (408 В), *дверми* (411А), *сѣвершаеѣтса* (415 В) – хоча поряд *сѣршае(тс)* (415 В).

Морфологічні риси церковнослов'янської мови відображені послідовно. Граматична система рукопису потребує окремого детального вивчення, тут зауважимо лише найхарактерніші ознаки.

Це насамперед збереження форм минулих часів, переважно аориста *бы(с)*, *послужи*, *пожгоша* (407 А), *сѣбра*, *ре(ч)* (407 В). Форми на -І вживано в перфекті: *преклонилса є(с)* (407 В), *претрѣпѣль еси* (424 В) та в аналітичних формах умов-

⁴⁰ Ю. Шевельов, *Исторична фонологія...*, с. 256.

⁴¹ Ю. Шевельов, *Исторична фонологія...*, с. 689-697; М. Жовтобрюх, В. Русанівський, В. Скляренко, *Исторія української мови. Фонетика*, Київ 1979, с. 294-295.

⁴² V. Knoll, *Changes in the Church Slavonic...*, p. 272.

ного способу без зв'язки: а́ще ни *бы* ты *пре(д)стоала* молаши(с) за ны. кто *бы* на(с) *избáви(л)* w(т) толíкыъа бѣды. кто лѣ *бы* ны *схрани(л)* до нѣѣ свобо(д)ны (407 В).

Поряд із нормативними закінченнями дієслів II ос. одн. на зразок: *яко да прѣмешу* (421 А), трапляються й нові *пребывае(ш)*, *възва(ш)* (414 В).

У парадигмі теперішнього часу дієслова *быти* фіксуємо нову форму III ос. є: *слово твое є істїна* (408 В). Розглядаючи її функціонування, дослідники вказують на високу частотність у південнослов'янських і «південно-західноруських джерелах», в останніх же її треба розглядати як регіональну рису⁴³. Вочевидь, термін *південно-західноруські* завуальовано вказує на українську генезу форми.

Поряд із превалюванням активних дієприкметників на зразок *прїимше, желающе, пристжплъше* (407 А), *вжсидающе* (407 А – В), вживані сформовані дієприслівники: *Тѣло посто(м) изнѣрѣвши* (421 А).

До архаїчних явищ синтаксису належить вживання давального самостійного звороту: по впуше(н)и ве(ч)рни *облѣкцѣж(с) сиѣннїкѣ* въ фело(н) і *прѣмшѣ* ка(ди)ло і *фїмїанъ* ісхóди(т) въ прѣтво(р) (408 А), *Прежд(е) ѹготовленѣ(ш) бѣвши кѣтїи* (408 А).

Про вплив української редакції свідчать форми займенників *собѣ, мене* (408 В), сполучник *я(к)* (417 А) тощо.

Отже, в рукописі Матвія Десятого дотримано графіко-орфографічних норм церковнослов'янської мови періоду «другого південнослов'янського впливу», що відображає залежність від південнослов'янських антиграфів; водночас вони спорадично порушуються у спосіб, типовий для кийівської (власне української) редакції XI-XIII століть. Рівночасно більш інформативними є інтерферени *простої мови*. Їх умовно можна визначити як такі, що зводяться до системних ознак, спільних для української й білоруської мов, можливо, ознак власне білоруської й української мови.

Інтерферени *простої мови*: риси, спільні для української й білоруської мов

Тут проілюструємо ті написання, які відображають об'єднувальні явища, спільні для всіх джерел *простої мови*, незалежні від території написання тексту, етнічності й відтворення діалекту автора/ переписувача⁴⁴.

До спільних явищ білоруської мови та північних говірок української належить ствердіння [с']: въ *се(д)мицѣ* (410 А), *пшеницѣж – пшеницѣ* (411 В), *мѣць – мѣца* (409 А, 412 А), *ка(ди)лнїцу* (411 А), *члѣколюбѣць* (411 В)⁴⁵. Також відзначимо фіксацію

⁴³ О. Жолобов, *Заметки о словоформе е 'есть' в древнерусской и старославянской письменности*, „Slověne” 2016, vol. 5, № 1, с. 122.

⁴⁴ В. Мойсієнко, О. Ніка, *«Проста мова» в Україні та Білорусі XVI ст.*, Київ 2013, с. 8-9.

⁴⁵ Ю. Шевельов, *Історична фонологія...*, с. 981.

розмовних лексем на зразок *Огниць*, *трасавіць* (412 А), хоча поряд маємо й етимологічні написання *на конець(ж)* (414 А), *вънець* (419 В).

Виразно засвідчене явище ствердіння шиплячих і пов'язаний із ним перехід [є] в [о], зокрема в дісприкметниках: *настоащомѣ* (407 А), *И о стѣ(м) имащо(м) / имѣщо(м)* (409 А), *скръблщои* (411 В), *трѣбѣщои* (411 В), *одежою*, (пор. – *одеж(д)ею* (420 А), *жѣвотворащои* (411 А), *бывшому* (420 А). Ю. Шевельов вважав, що ця зміна е>о в північноукраїнських протодіалектах відбулася ще в IX ст., Михайло Жовтобрюх називає X-XI ст., враховуючи зовсім нечисленні фіксації в текстах київського походження XI-XIII ст.⁴⁶

Також відбиті процеси зміни артикуляції приголосних внаслідок різних видів асиміляції: як за дзвінкістю *и з легка да поеть(с)* (407 В), так і знеголошення: *бес порока*, *бесконе(ч)наа* (408 В), *ис тебе* (419 А), *рѣтко* (412 В).

Явище втрати зредукованого та прогресивної асиміляції [j] у фіналах іменників без позначення подвоєння приголосних засвідчене в типових для середньоукраїнського періоду формах; поряд із написаннями *прегрѣшеніе* (408 А), *ѣтѣшеніа* (408 В), фіксуємо форми з пропущеним зредукованим: *прегрѣше(н)е* (408 А) – *оставле(н)е грѣхо(м)* (408 В), *послѣдова(н)е* (409 А), *смѣре(н)е* (411 А). Показові тут назви церковних свят: *ср(ѣ)те(н)е*, *блѣговѣще(н)е*, *усне(н)е* (415 А).

Спільним явищем також є спрощення скупчень приголосних після втрати слабких ерів: *празникимъ* – *празніцьхъ* – *праз(д)никъ* – *празѣмому* (409 А). Саме в цьому слові фіксовано такі написання з XI ст.⁴⁷, також *ро(ж)ства* (407 А). Зворотним є явище вставлення зімкнених, прикладом чому є варіантність лексеми *w оустрѣте(н)и* – *срѣте(н)а* (439 А).

Поодинокі написання засвідчують появу сполук [ry], [ly] на місці слабких зредукованих після сонорних – *покрыѣши ны* (420 А), *покрыи* (424 А).

У післямові Матвія, доданий до біблійного кодексу, фіксуємо диграф *кз* на позначення вимови [g] у сполонізованій формі імені *жикгимонтъ* (477), це типова форма для пам'яток *простої мови* (ССУМ XIV-XV, 1, 359). Оскільки найперші фіксації диграфа спостерігають у власних іменах, вважають, що звичай «започатковано в польських канцеляріях»⁴⁸.

Спільним для української й білоруської мов середнього періоду було вживання конструкцій деонтичної модальності з *iměti / maty* 'мати'⁴⁹: *По є(ж) створити ме(т)... И тогда творити ме(т) равно ку(н)но* (AMD 1507, 413 А). Перші фіксації таких форм знаходять у Євсевієвому євангелії 1283 р. і грамотах із Перемишля; постання їх у польській мові, можливо, відбувалося не без впливу західноукраїнських говірок⁵⁰.

⁴⁶ В. Мойсієнко, *Північноукраїнське наріччя...*, с. 157-158.

⁴⁷ J. Getka, V. Moisiienko, *Na początku było Słowo...*, s. 131.

⁴⁸ Ю. Шевельов, *Історична фонологія...*, с. 795.

⁴⁹ A. Danilenko, *Is There Any Inflectional Future in East Slavic? A Case of Ukrainian against Romance Reopened*, [in:] *Grammaticalization in Slavic Languages: From Areal and Typological Perspectives*, ed. by N. Motoki, Sapporo 2011, p. 167.

⁵⁰ Ю. Шевельов, *Історична фонологія...*, с. 349.

Найбільш інтенсивною була взаємодія український і білоруських діалектів від середини XV до середини XVI ст.⁵¹, тому вважаємо, що зафіксовані написання відображають ознаки, спільні для обох мов.

Ознаки білоруської мови

Білоруське населення на територіях сучасної Польщі дослідники вважають автохтонним. Найщільніше скупчення білорусів нині знаходиться якраз поміж іншим і в Білостоку, Більсько-Підляському тощо. Білосточчина, де знаходиться Супрасль – це «регіон зустрічі балтських, західнослов'янських і східнослов'янських народів, що істотно вплинуло на етнічну структуру регіону й мовну ситуацію. Крім жителів Мазовії (привісленські), балтів (ятвягів і литовців), сюди прибували також і руси волинського походження»⁵².

Руси, спільні для північнобілоруських говорів та псковських і рязанських говорів російської мови – це акання, якання, ствердіння [r'], перехід * ě > e, f > x, цокання, цекання, дзекання; вони з'явилися внаслідок перегрупування прабілоруських говірок, що його Ю. Шевельов датував XV-XVI ст.⁵³.

Не інформативним виявляється засвідчене в окремих формах явище цекання, тобто змішування літер ч і ц: *понецѣмсл* (407 В), *оцѣсти* мно(ж)ство (408 А), *оцѣсті* (413 А). Спокуса окреслити це явище як білоруське спростовується тим, що воно фіксується в давніх південнослов'янських рукописах (СС, 438), або навіть може свідчити про давні русько-польські контакти⁵⁴.

Вважається, що канцелярській мові XV ст. не були притаманні фіксації акання, дзекання й цекання⁵⁵. Тому написання на зразок *повтарѣем(ь)ж* (AMD 1507, 410 В), *Повтарѣюще* (412 А), *повтарѣе(м)* (414 А), *кр(с)тавбра(з)но* (408 А) можна вважати винятками. Оскільки старобілоруські тексти ці форми засвідчують: *повтарати*, *повтаряти* (ГСБМ, 25, с.85), це може відображати вплив білоруських діалектів на *просту мову*, що, за висновками Крістіана Станга, став особливо сильним у XVI ст.⁵⁶.

Написання ж *манастырѣ* (AMD 1507, 407 А), *манастырскаяѣ* (407 А), що фіксуються з XI ст., віддзеркалюють правопис грецького *μανατήριον*⁵⁷, проте поряд також *монастірѣ* (439 А).

До білоруських і північноукраїнських діалектних рис належить ствердіння приголосних: губних у кінці слова, [r'] (у різних позиціях). Оскільки переписувач

⁵¹ Ю. Шевельов, *Історична фонологія...*, с. 979-982.

⁵² N. Barszczewska, M. Jankowiak, *Dialektologia białoruska...*, s. 143-144

⁵³ Ю. Шевельов, *Історична фонологія...*, с. 116-118, 941; P. Wexler, *A Historical Phonology of the Belorussian Language*, Heidelberg 1977, pp. 109-110; N. Barszczewska, *Bałtycko-słowiańska geneza języka białoruskiego*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 2018, t. LXVI, s. 27.

⁵⁴ J. Getka, V. Moisiienko, *Na początku było Słowo...*, s. 148.

⁵⁵ Г. Півторак, *Руська канцелярська мова...*, с. 14.

⁵⁶ C. Stang, *Die westrussische Kanzleisprache des Grossfürstentums Litauen*, Oslo 1935, p. 21.

⁵⁷ Ю. Шевельов, *Історична фонологія...*, с. 646.

вживає нарядкові кінцеві літери й плутає ери, це ускладнює можливість встановити тенденцію: чи передається ця особливість, чи ні. Найімовірніше, варіантність вживання ерів її унеможливило: *w stǫmь, w stǫ(m), w stǫmь* (409 В).

Ознаки української мови

Відображення вимови українського [y] на місці етимологічних *i та *y належить до дуже давніх процесів, які відбувалися ще з дописемного періоду. Помилки у вживанні літер *и* та *ы* фіксують ще з XI ст., хоча єдиного тлумачення їх немає. Наприклад, Віктор Мойсієнко ігнорує можливість упереджувальних написань та плутання морфем⁵⁸, натомість Ю. Шевельов вважав безсумнівним відображенням звукових процесів лише фіксації в текстах приблизно з початку XIII століття⁵⁹. У тексті AMD 1507 плутання фіксуємо зрідка: *цр(с)твие* (407 В) – *цр(с)твью* (423 А).

Ще одним давнім явищем є зміна артикуляції велярних, що позначалася літерою *и* після споконвічно твердих *g, *k, *x. На цей процес вказують фіксації *Тихи(м)* – свѣте *тихыи* (410 В), *Ўзки(ї)* (408 В), *w всакїа* (408 В), *дрѣгу(ї)* (416 А), на *дрѣгу(ж)* (416 В). Якщо в XI столітті такі написання притаманні здебільшого для запозичень (з грецької), то з XII ст. вони відображають і вимову питомих лексем⁶⁰. У грецизмах такі написання послідовні: *киновїарха* (407 А), *НІКІФОР* (408 В), *О панагїи, сти(х)логїсати, ли(т)ргїа* (410 В), *георгїа* (410 А), *па(с)хи* (415 В).

Надзвичайно показовими є явища написання *ї* на місці етимологічного *ъ* і навпаки, що вказує на українську вимову звука [i] на місці етимологічного *ѣ: Сказ о *пѣти(и)*, *и' о ѿдени(и)*; *Сказъ w' пѣтии, ѿ о ѿдении* (410 В), *твори(м) помѣнь - помїнае(т)* (417 В). Поодинокі випадки плутання *ъ* і *и* у закінченні З.в. дв. *свѣрьшае(м) в не(д)ли ѡ(с)лѣтѣрѣ два* (412 В) навряд чи можна пояснити морфологічною аналогією.

Водночас окремі форми відображають ще праслов'янські рефлекси: *прѣнахо(м)* (412 А), пор.: *прїати/ прїати* (СС 516), *прѣати* (СС, 556).

Фіксація *нового ѣ* є можливим свідченням відтворення середньоукраїнських антиграфів або засвоєння такого написання з текстів *простою мовою*: *оуспѣнїа* (AMD 1507, 410 А); це може бути також і наслідком контамінації суфіксів *-ѣніє/ -енїє*⁶¹. Дослідження останніх років дають підстави дещо змінити датування процесу появи *нового ѣ*, їх фіксують у текстах українського походження з XII століття⁶², нині – в текстах з кінця XI⁶³. Як погоджуються у висновках дослідники церковно-

⁵⁸ J. Getka, V. Moisiienko, *Na pocztku bylo Slowo...*, s. 95

⁵⁹ Ю. Шевельов, *Історична фонологія...*, с. 481-482.

⁶⁰ Ю. Шевельов, *Історична фонологія...*, с. 299-303, J. Getka, V. Moisiienko, *Na pocztku bylo Slowo...*, s. 97-98.

⁶¹ М. Гальченко, *Книжная культура. Книгописание...*, с. 69.

⁶² Ю. Шевельов, *Історична фонологія...*, с. 389-390.

⁶³ Р. Кривко, *Очерки языка древних церковнославянских рукописей*, Москва 2015, с. 47-48.

слов'янської книжності, у XII-XIV століттях такі написання були локальною «південно-західною» нормою⁶⁴ (вочевидь, ідеться про українське походження джерел).

Препозиція енклітика *са* вказує на виразний вплив **простої мови**, адже його остаточну граматиалізацію датують приблизно XVII ст.⁶⁵: *Твои бо есмы рабы да са непостыди(м)* (408 А). Фіксація таких форм (неграматикалізованих) у пам'ятках XII-XIII ст., напр. у Мстиславомову євангелії до 1117 р., особливо в Галицькому євангелії XII ст. вказує на те, що про вплив польської мови не йдеться⁶⁶.

До українських морфологічних рис відносять поширення флексії *-ови*, *-еви* у Д.в. іменників чоловічого роду різних типів відмінювання: *дневи* (411 В) (413 А), *зѣви* (411 А), *хѣи* (424 А), закінчення прикметників /займенників чоловічого роду *-ого*: *єдїного* (425 В). Спорадично фіксуються розмовні лексеми на зразок *пне(д)лжкъ* (413 В), *стѹденъ* (431 А), *грѹде(н)* (427 В), *сѣчень* (439 А), *просине(ц)* (435 А) тощо.

Висновки

Як показує огляд теоретичних і практичних праць, терміни **руська**, **західноруська**, **русская**, **південно-західноруська**, **українсько-білоруська** та ін. називають той самий різновид редакції церковнослов'янської мови середнього періоду, позначений впливом **простої мови** – писемної / усної мови ВКЛ; кожен текст має специфічні ознаки гібридизації. Так само як тексти **простою мовою** відбивають переважання то українських, то білоруських лінгвальних рис, розмаїтими за характеристиками виявляються й церковнослов'янські тексти.

Рукопис Матвія Десятого з'явився в багатомовному середовищі Великого Князівства Литовського, тому визначення «русской» редакції затьмарює дійсний стан речей, завуальовуючи не тільки гетерогенність копійованих джерел, а й, можливо, мовну особистість переписувача. Ознаки церковнослов'янського тексту Антологіону вказують не тільки на переважно південнослов'янські антиграфи, але й на східнослов'янські корені писемної традиції. Другий південнослов'янський вплив спричинив корекцію орфографії, додавши до нормативних низку графічних ознак, що цілісно відображені в досліджуваному тексті: послідовне написання ерів після сонорних, *а>ъ*, перехід *я>а* у поствокальній позиції, превалювання неповноголосних форм тощо. До явищ східнослов'янської (київської) редакції слід віднести традицію плутання юсів із літерами *у*, *а*, спорадичні фіксації початкового *о* різного походження, написання *ги*, *ки*, *хи*, вживання дієслівної форми *є* у третій особі однини теперішнього часу.

⁶⁴ М. Гальченко, *Книжная культура...*, с. 72.

⁶⁵ Г. Наснко, *Фонетико-фонологічна й графіко-правописна системи української мови II половини XVII століття (на матеріалі «Викладу о церкви» Теодосія Софоновича)*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 2018, t. LXVI, с. 337-338.

⁶⁶ J. Getka, V. Moisiienko, *Na początku było Słowo...*, s. 182-184.

Попри превалювання норми «списування», вплив усного мовлення на графіку тексту відкидати не можна. Тут може бути продуктивним припущення про звичку Матвія Десятого до канцелярського письма, оскільки написання, подібні до типових для текстів **простою мовою**, тут є виразними й переконливими. До інтерферем **простої мови** належать фіксації таких явищ: диспалаталізації [с'] і шиплячих, перехід [е] в [о], знеголошення приголосних, асиміляції приголосних включно з *j, спрощення приголосних, запозичення нової фонемі /g/ тощо.

До ознак власне розмовної мови можна віднести випадкові відображення акання, до впливу українських з походження антиграфів – рідкісні фіксації нового ь, плутання літер *и* та *ы*, окремих морфологічних рис. Ці спостереження потребуватимуть надалі також підтвердження шляхом текстологічних досліджень, можливо, перевірки з допомогою квантитативних методів.

References

Sources

- AMD 1507 – *Antolohion Matfeya Desyatoho 1507 r.*, rukopys Biblioteki RAN, Sankt-Peterburh, kolektsiya Sreznevs'koho II.75.
 A 1619 – *Anfolohion*, Kyiv 1619, [v:] <https://archive.org/details/anfol1619>.
 HSBM – *Histarychny slovník belaruskay movy: u 37 vyp.*, A. I. Zhurawski (hal. red.), A. M. Bulyka, Minsk 1982-2017, [v:] <https://verbum.by/>.
 SS – E. Blagova, R. M. Tseytlin, S. Gerodes i dr., *Staroslavjanskij slovar' (po rukopisjam X-XI vekov): Okolo 10 000 slov*, Moskva 1994.
 SSUM XIV-XV – *Slovník staroukrayinskoyi movy XIV-XV st.: u 2-kh tt.*, red. kol.: D. H. Hrynchshyn, L. L. Humets'ka (holova), I. M. Kernys'tkyy, Kyiv 1977-1978.

Studies

- Barszczewska N., *Baltycko-słowiańska geneza języka białoruskiego*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 2018, t. LXVI.
 Barszczewska N., Jankowiak M., *Dialektologia białoruska*, Warszawa 2012.
Bibliya Matfeya Desyatoho 1507 goda. Iz sobraniya Biblioteki Rossiyskoy akademii nauk: v 2 t., t. 1: Faksimil'noye vosproizvedeniye rukopisi BAN, sobr. I. I. Sreznevskogo, II. 75, podgot. izd. i issled. A. A. Alekseyev (otv. red.), A. E. Zhukov, F. V. Panchenko, Sankt-Peterburg 2020.
Bibliya Matfeya Desyatoho 1507 goda. Iz sobraniya Biblioteki Rossiyskoy akademii nauk: v 2 t., t. 2: Issledovaniya i materialy, podgot. izd. i issled. A. A. Alekseyev (otv. red.), A. E. Zhukov, F. V. Panchenko, Sankt-Peterburg 2020.
 Danylenko A., *A missing chain? On the sociolinguistics of the Grand Duchy of Lithuania*, “Acta Baltico-Slavica” 2017, № 41.
 Danylenko A., *Is there any inflectional future in East Slavic? A case of Ukrainian against Romance reopened*, [in:] *Grammaticalization in Slavic Languages: From Areal and Typological Perspectives*, Sapporo 2011.
 Danylenko A., *On the Name(s) of the Prostaja Mova in the Polish-Lithuanian Commonwealth*, “Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae” 2006, vol. 51, nr 1-2.
 Farion I., *Suspil'nyy status staroukrayinskoyi (ruskoyi) movy u XIV-XVII stolittiyakh: movna svidomist', movna diysnist', movna perspektyva*, L'viv 2015.

- Gal'chenko M., *Knizhnaya kul'tura. Knigopisaniye. Nadpisi na ikonakh Drevney Rusi. Izbrannyye raboty*, Moskva 2001.
- Getka J., Moisiienko V., *Na pocztku bylo Slovo... Od standardu mówionego do normy literackiej (Zarys genezy ukraińskiego języka literackiego)*, Warszawa 2024.
- Hnatenko L., *Paleohrafichno-orfohrafichna atrybutsiya ukrayinskoyi kyrylychnoyi rukopysnoyi knyhy: ustavni ta pivustavni kodeksy kintsya XII – pochatku XVII st.*, Kyiv 2016.
- Ivanov V., *Slavyanskie dialekty v sootnoshenii s drugimi yazykami Velikogo Knyazhestva Litovskogo*, [v:] *Slavyanskoye yazykoznanie: XIII mezhdunarodnyy s'yezd slavistov, Lyublyana 2003*, Moskva 2003.
- Ivanov V. Dini P., *Languages/ Writings/ Religions/ Cultures in the Great Duchy of Lithuania and Neighbouring Areas in 14-17th Centuries (Sociological Situation/Polyglossia)*, [in:] *Res Baltica*, Pisa 2001.
- Kalugin V., *Knigi prorokov v bibleyskom kodekse 1502-1507 godov Matfeya Desyatogo*, «Trudy Otdela drevnerusskoy literatury» 2021, t. 68.
- Knoll V., *Changes in the Church Slavonic in the 14th-15th Centuries*, «Slavia» 2019, vol. 89.
- Krivko V., *Orfografiya rukopisi kak svidetel' tekstologicheskoy preymstvennosti*, «Trudy Instituta russkogo yazyka im. V. V. Vinogradova» 2016, vyp. 9: *Istoriya russkogo yazyka i kul'tury. Pamyati V. M. Zhivova*.
- Krivko R., *Ocherki yazyka drevnikh tserkovnoslavyanskikh rukopisey*, Moskva 2015.
- Ławreszuk M., *Spis zawartości „Antologionu Mateusza Dziesiątego” – supraskiego rękopisu Mateusza Dziesiątego z 1507 roku*, Biblioteka RAN St-Petersburg nr kat. 24.4.28. Sygn. BAN, *zbiór Srezniewskiego, II.75.*, [w:] <https://doi.org/10.18150/WNSY7S>.
- Moisiienko V., *Pivnichnoukrayins'ke narichchya: okreslenist' u prostori y chasi*, [v:] *Ukrayins'kyi hlohenez: Materialy Mizhnarodnoyi naukovoyi konferentsiyi*, Zhytomyr 2015.
- Moisiienko V., Nika O., «Prosta mova» v *Ukrayini ta Biorusi XVI st.*, Kyiv 2013.
- Moser M., *Middle Ruthenian*, [in:] *Encyclopedia of Slavic Languages and Linguistics Online*, [in:] <https://referenceworks.brill.com/display/entries/ESLO/COM-032436.xml>.
- Moysiienko V., *Etnoyazykovaya prynadlezhnost' "rus'koy movy" vo vremena Velikogo Knyazhestva Litovskogo i Rechi Pospolitoj*, «Slavyanovedeniye» 2007, №5.
- Nayenko H., *Istoriya movy vs sotsiolinhvistyka: zi sposterezhen' za terminamy*, [v:] *Naukovyy dorobok V. V. Nimchuka i formuvannya suchasnykh istoryko-linhvistychnykh znan'*, Uzhhorod 2025.
- Nayenko H., *Fonetyko-fonolohichna y hrafiko-pravopysna systemy ukrayins'koyi movy II polovyny XVII stolitya (na materialy «Vykladu o tserkvy» Teodosiya Sofonovycha)*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 2018, t. LXVI.
- Naumov A., *Osobnosti na mestnata bogosluzhebna traditsie v pravoslavnata knizhnina na polsko-litovskata dŕzhava*, «Godishnik na Sofiyskie universitet “Sv. Kliment okhridski”». Tsentŕ za slaveno-vizantiyski prouchvanie “Ivan Duychev”» 2011, t. 96 (15).
- Nimchuk V., *Davn'orus'ka spadshchyna v ukrayins'kiy movi*, Kyiv 1992.
- Pivtorak H., «*Rus'ka*» *kantselyars'ka mova u Velykomu Kniazivstvi Lytovskomu: formuvannya, derzhavnyy status, dialektni vplyvy*, «Movoznavstvo» 2022, № 1.
- Shevel'ov Yu., *Istorychna fonolohiya ukrayins'koyi movy*, Kharkiv 2002.
- Smirnova E., *Evangelie Vasiliya Tyapinskogo. K rekonstruktsii glagol'noy sistemy «prostoy movy»*, Moskva 2024.
- Stang C., *Die westrussische Kanzleisprache des Grossfürstentums Litauen*, Oslo 1935.

- Suprun A., Moldovan A. *Staroslavjanskij i tserkovnoslavjanskij yazyk*, [v:] *Yazyki mira: Slavyanskije yazyki*, Sankt-Peterburg 2017.
- Temchin S., *Matvey Desyatyy i sostavljeniye tret'ey (litovskoy) redaktsii Izmaragda*, „Slavistica Vilnensis” 2009, vol. 54, № 2.
- Temchin S., *Rol' Matveya Desyatogo v pravoslavnoy kul'ture Velikogo Knyazhestva Litovskogo*, „Latopisy Akademii Supraskiej” 2010, vol. 1: *Prawoslawni w dziejach Rzeczypospolitej*.
- Temčinas S., *Języki kultury ruskiej w Pierwszej Rzeczypospolitej*, [w:] M. Kuczyńska (red.), *Między Wschodem a Zachodem: Prawosławie i unia*, (seria: *Kultura Pierwszej Przeczypospolitej w dialogu z Europą: hermeneutyka wartości*, t. 11), Warszawa 2017.
- Turilov A., *Mezhslavyanskiye kul'turnyye svyazi epokhi Srednevekov'ya i istochnikovedeniye istorii i kul'tury slavyan: Etyudy i kharakteristiki*, Moskva 2012.
- Wexler P., *A historical Phonology of the Belorussian Language*, Heidelberg 1977.
- Wiemer B., *Dialect and language contacts on the territory of the Grand Duchy of Lithuania from the 15th century until 1939*, [in:] *Aspects of Multilingualism in European Language History*, Amsterdam 2003.
- Zholobov O., *Zametki o slovoforme e 'est' v drevnerusskoy i staroslavjanskoy pis'mennosti*, „Slověne” 2016, t. 5, № 1.
- Zhovtobryukh M., Rusanivs'kyi V., Sklyarenko V., *Istoriya ukrajins'koyi movy. Fonetyka*, Kyiv 1979.
- Zhukov A., «*Biblejskiye knigi*» *Matfeya Desyatogo v kontekste obshchestvenno-politicheskoy i religioznoy zhizni Velikogo knyazhestva Litovskogo na rubezhe XV-XVI vv.*, [v:] *Kaptevskie chteniya – 16*, Moskva – Serpukhov 2018.
- Zhukov A., *Posleslovie Biblii Matfeya Desyatogo: opyt istoriko-literaturnogo issledovaniya*, „Novogardia” 2020, nr 3.
- Zhukov A., *Bibliya Matfeya Desyatogo v istoriografii*, [v:] *Bibliya Matfeya Desyatogo 1507 goda, tom 2: Issledovaniya i materialy*, Sankt-Peterburg 2020.

ПРО АВТОРА

Галина Михайлівна Наснко – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри славістики Лодзького університету (Uniwersytet Łódzki), професор кафедри української мови та прикладної лінгвістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Taras Shevchenko National University of Kyiv). **Публікації: книги:** *Науковий текст середньоукраїнського періоду в лінгвостилістичному, тексто-лінгвістичному й функціонально-комунікативному висвітленні*, Київ 2013; **статті:** A. Danylenko, H. Naienko, *Linguistic russification in Russian Ukraine: languages, imperial models, and policies*, „Russian Linguistics” 2019, vol. 43, с. 27-30 (у співавторстві); *Українська редакція церковнослов'янської мови в парадигмі сучасної лінгвістики*, „Slavia Orientalis” 2022, t. LXXI, № 4, с. 779-795; *Історико-мовознавча школа Київського національного університету: постаті, напрями, періоди*, „Slavia” 2023, roč. 92, sešit 1, с. 82-105; *Multilingualism of Ukrainian Elites in the Seventeenth Century: The Case of Lazar Baranovych*, „Acta Baltico-Slavica” 2024, vol. 48: *Society, Language and Culture of the Lands of the Slavs and the Balts*.

ORCID: 0000-0003-0485-5068,

Email: halyna.naienko@filologia.uni.lodz.pl; h.naienko@knu.ua